

PEĆINA "HUKAVICA" U OPĆINI VELIKA KLADUŠA – PRELIMINARNA EKONOMSKA VALORIZACIJA Razvojna šansa ili zabluda

Jasmina Osmanković¹, Jasminko Mulaomerović²

UVODNE NAPOMENE

Analiza dostignutog nivoa razvijenosti općine Velika Kladuša aktuelizira pitanje potencijala i njihove valorizacije. U taj kontekst može se smjestiti i dilema vezana za turistički potencijal speleološkog objekta Hukavica. U najkraćem, dilema je, da li su turistički potencijali speleološkog objekta Hukavica zabluda ili razvojna šansa?

S obzirom da se, i pored brojnih multidisciplinarnih istraživanja, na području Bosne i Hercegovine turistički ne eksploatira niti jedan speleološki objekat, odgovor bi mogao biti da, bosanskohercegovačko iskustvo svjedoči kako ovaj prirodni resurs nije ekonomski, razvojno i turistički interesantan. Ovako postavljeno pitanje i odgovor su još jedan dobar primjer kako kada dodje do sukoba ili nesklada između ideje i stvarnosti, uvijek biva kompromitirana ili potrošena ideja.

Razlozi za opravdanost preliminarne ocjene ekonomske valorizacije speleoloških objekata se mogu naći u aktuelnim razvojnim problemima, iskustvu drugih država, teoriji, finansijskim fondovima za podršku realizaciji koncepta održivog regionalnog razvoja (ERDF, Kohezioni fond, INTERREG, itd.). Iskustva drugih nude brojne argumente za profitabilnu valorizaciju speleoloških objekata. Speleologija, prema posljednjim istraživanjima, pripada samom vrhu liste turistički i sportski atraktivnih aktivnosti. Ključni kriterij izbora turističkih destinacija je atraktivnost. Promjena interesovanja turista u ovom pravcu rezultirala je promjenom odnosa prihoda od ljetnog i zimskog turizma u jednom broju zemalja (npr. Austriji). Za odredjenje prema dilemi speleološki objekti zabluda ili šansa može biti interesantan podatak da razne kompanije u SAD godišnje zarade 120 milijardi USD na tzv. pustolovnim aranžmanima. Utemeljenje za stav po kome su ovi potencijali šansa može se naći i u teoriji kompetitivnih prednosti i filozfiji održivog razvoja. Speleološki objekti imaju sposobnost stvaranja clastera. Brojne su direktne i indirektno-uzročno-posljedične veze eksploatacije speleoloških objekata i drugih područja ekonomske i ukupne aktivnosti na jednom području. Argument za tretiranje ovog potencijala kao razvojne šanse mogu

1 Doc. dr. Jasmina Osmanković, dipl. ecc., Zavod za planiranje Kantona Sarajevo

2 mr Jasminko Mulaomerović, dipl. ing., S. D. "Bosanskohercegovački krš" Sarajevo

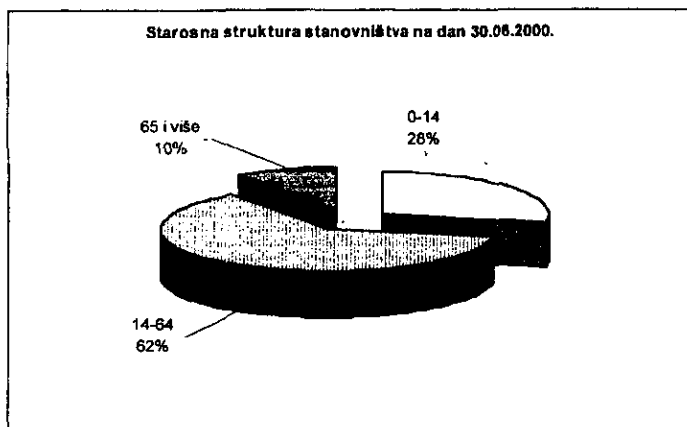
biti i finansijski fondovi za održivi regionalni razvoj Evropske Unije i drugih institucija.

Dostignuti nivo razvijenosti, iskustva drugih sredina, teorija i inicijalni fondovi pri međunarodnim finansijskim institucijama upućuju na opravdanost preliminarne analize ekonomsku valorizacije speleoloških objekata kao generatora i/ili akceleratora razvoja.

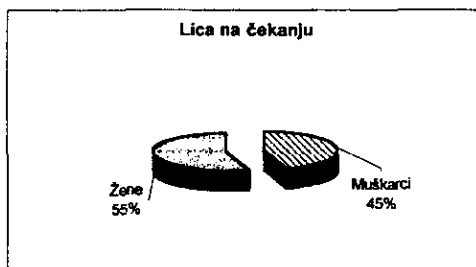
DOSTIGNUTI NIVO RAZVIJENOSTI OPĆINE VELIKA KLADUŠA

Na području općine Velika Kladuša polovinom 2000. godine živi 48.837 stanovnika³ ili 16,3% stanovništva Unsko-sanskog kantona, odnosno 2,1% stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine.

U ukupnom stanovništvu, stanovništvo do 15 godina starosti učestvuje sa 28%, stanovništvo u starosnoj dobi od 14 do 64 godine sa 62% i stanovništvo starije od 64 godine sa 10%.

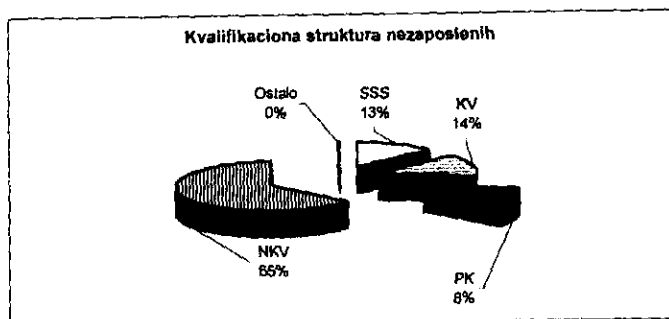
Na području općine Velika Kladuša zaposleno je 5.523 lica u 1999. godini⁴, a 6.148 lica polovinom 2000. godine sa prosječnom platom od 313KM, odnosno 332KM.

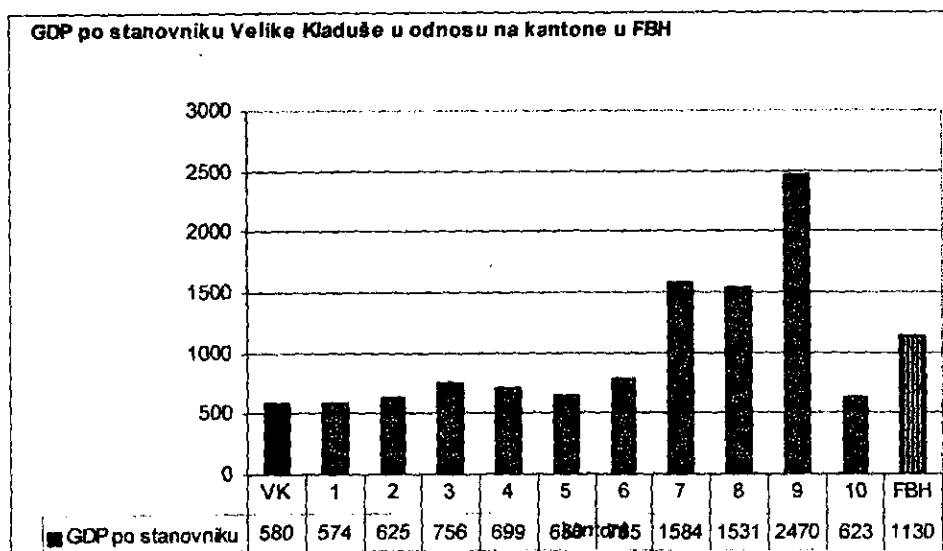
3 Podaci Federalnog zavoda za statistiku na dan 30.06.2000. godine.

4 Prosjek, podaci Federalnog zavoda za statistiku.

Na čekanju je 2.579 lica, od toga 1.412 žena. Nezaposlenih osoba je 2451, i to: 329 sa srednjom stručnom spremom, 347 KV radnika, 208 PK radnika i 1.561 NKV radnik. Sa višom i visokom školskom spremom je 6 lica. Prema tome, u strukturi nezaposlenih dominiraju nekvalifikovani radnici, a u kategoriji lica na čekanju žene.

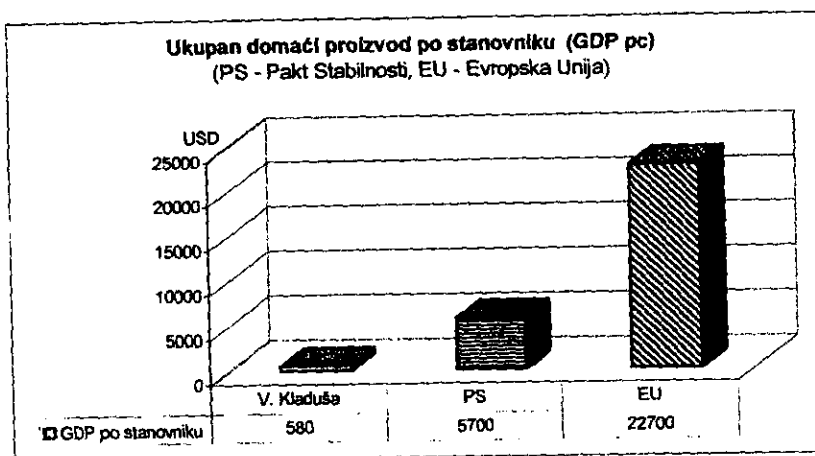
Nivo razvijenosti općine Velika Kladuša, mjereno stepenom zaposlenosti ukupnog stanovništva, je 11,3% 1999.godine, odnosno 12,6% 2000. godine. Stepem zaposlenosti Unsko- sanskog kantona je 11,1% 2000.godine. Stepem nezaposlenosti općine Velika Kladuša, ako se posmatraju samo lica na listama Zavoda za zapošljavanje je 5,0%, a Unsko-sanskog kantonu 9,0%. Ako se stepem nezaposlenosti računa kao odnos zbir nezaposlenih i lica na čekanju prema ukupnom stanovništvu, u općini Velika Kladuša je 10,3%, a u Unsko-sanskom kantonu 11,1%.

Nivo razvijenosti Kantona, posmatran kao ukupan domaći proizvod po stanovniku, može se procjeniti na oko 580 USD.⁵ U poredjenju sa prosjekom razvijenosti Federacije Bosne i Hercegovine od oko 1130 USD ukupnog domaćeg proizvoda po stanovniku, Općina i Kanton dostižu tek oko 50% prosječne razvijenosti Federacije. Po

predratnim kriterijama za utvrđivanje nerazvijenih i izrazito nerazvijenih područja Općina je na granici između izrazito nerazvijenih i nerazvijenih područja. Ukoliko bi se uključili i drugi parametri, kao što su parametri kvaliteta života, općina bi pripadala grupi izrazito nerazvijena područja.

Komparacija sa Pakta Stabilnosti ili Evropske Unije pokazuje da je dostignuto oko 10% prosjeka razvijenosti, mjerene ukupnim domaćim proizvodom po stanovniku, Pakta Stabilnosti i oko 2,5% prosjeka Evropske Unije.

Između ostalih, dva momenta, nedostatak oko pet hiljada radnih mjesta i nivo razvijenosti, indiciraju potrebu preispitivanja strategije i politike razvoja Općine, odnosno preispitivanje ekonomske valorizacije njenih potencijala.

U tom kontekstu daju se naznaka mogućeg koncepta ekonomske valorizacije speleološkog objekta Bukakavica. Naravno, kao potencijalno ekonomski atraktivnom objektu, ali ne i o rješenju svih razvojnih problema općine.

PEĆINA HUKAVICA

Uvod

Speleološka istraživanja pećine Hukavica kod sela Gornja Vidovska, općina Velika Kladaša, izvršena su krajem 2000. godine na traženje Općine Velika Kladaša kao naručioca i Earth Science Institute Sarajevo kao izvođača, a u skladu sa programom istraživanja prema "Ponudi za speleološka istraživanja sa konceptom valorizacije pećine Hukavica - Velika Kladaša". U istraživanjima su učestvovali: prof. dr. Mirza Bašagić, doc. dr. Jasmina Osmanković, mr. Jasminko Mulaomerović, Mersiha Sućeska, Miroslav Jurić, Ilhan Dervović, Rusmir Burek, Admir Bajraktarević, Nešad Osmanović i Fahrudin Mahmutović, saradnici Earth Science Institute i članovi speleoloških društava iz Sarajeva i Zavidovića.

5 Procjena je urađena na bazi podataka za Unsko-sanski kanton u 1999. godini i analize odnosa nivoa razvijenosti kantona i općine mjenog stepenom zaposlenosti i nezaposlenosti ukupnog stanovništva Unsko-sanskog kantona i općine Velika Kladaša.

Na području općine Velika Kladuša postoji nekoliko speleoloških objekata među kojima su od interesa Pećina Hukavica, pećine u Podzvizdu i Ponikvama, Ponorac... Pećina Hukavica predstavlja najveći i najznačajniji speleološki objekt na ovom području. Njena veličina, kulturni ostaci, pećinski ukrasi i lagan pristup čine je veoma pogodnom za moguću turističku prezentaciju i eksploataciju.

Historijat dosadašnjih istraživanja

Prema našim saznanjima u domaćoj stručnoj literaturi pećine sa ovog područja nisu do sada pobuđivale interes istraživača. Razloge tome valja tražiti u nepostojanju tradicije istraživanja speleoloških objekata od strane lokalnih istraživača. Ozbiljnija speleološka istraživanja na prostoru čitave Bosanske Krajine izvršena su samo u pećini Hrustovači kod Sanskog Mosta (speleolozi iz Sarajeva i Postojne) i pećinama na Lušci polju (speleolozi iz Novog sada). Pećine sa područja općine Cazin tek uzgred se spominju u jednom radu M. Šebiana (*Speleo Dodo Bilten*, I, 1, Sarajevo, 1991).

Položaj

Pećina se nalazi na oko 13 km od Velike Kladuše u neposrednoj blizini sela Gornja Vidovska, u podnožju brda Glavica. Geografske koordinate ulaza u pećinu su 45° 6' 09" (sjeverno) i 15° 49' 17" (istočno), a nadmorska visina 176 m nad morem. Pozicija je određena sa GPS sistemom GARMIN eTrex. Od magistralnog puta Velika Kladuša--Cazin pećina je udaljena oko 7 km.

Pristup

Od Velike Kladuše treba ići magistralnim putem prema Cazinu, oko 6 km, do raskrsnice u Maloj Kladuši (zaselak Barake) za Donju Vidovsku. Odatle lokalnim asfaltnim putem prema Donjoj Vidovskoj, nekih 3,5km do raskrsnice za Gornju Vidovsku. Odatle treba ići još oko 2,5 km asfaltnim putem prema Gornjoj Vidovskoj sve do mosta na riječici Hukavici prije ulaska u selo. Tu treba skrenuto lijevo na makadamski put koji vodi paralelno sa Hukavicom, i ići sve do posljednjih kuća (oko 1 km). Tu se završava put po kojem se može doći putničkim automobilom. Od posljednjih kuća do pećine ima oko 100 m stazom preko livade.

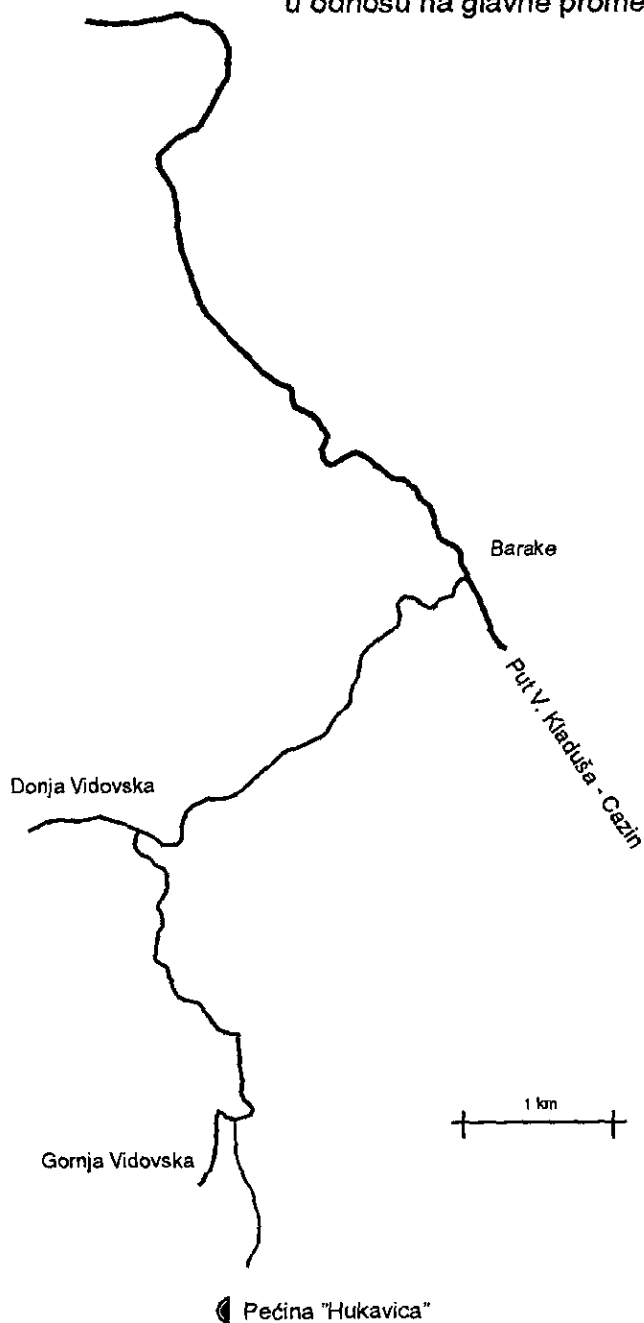
Geologija

Pećina Hukavica formirana je u krečnjacima koji pripadaju formaciji tzv. karbonatnog fliša gornje krede. Iz ulaznog amfiteatralnog proširenja nastavlja se subhorizontalni pećinski kanal u azimutu 330°. Nad ulazom, eksponiranom jugu, iznad objekta formiran je relativno mali nadsloj u pseudomasivnim krečnjacima. Ispod je blago ulazno uzvišenje, odnosno prag od urušnog i nanosnog materijala.

Ulaz odlikuje simetrično zasvođenje u oba boka, u kojim dominira sistem bliskih, mjestimično kavernoznih pukotina. U ulaznom stropu pećine pruža se subvertikalni odžak prečnika oko 0.5 m. Kalota i bokovi zasigani su prljavo smeđecnom sigom. Tamna boja sige je posljedica loženja vatre unutar ovog dijela pećine. Dno kanala ispunjeno je sitnoznom drobinom i kamenim ulomcima.

Velika Kladuša

Položaj pećine "Hukavica"
u odnosu na glavne prometnice

U bokovima prve dvorane vide se naslage sige iznad kojih su formirani saljevi, na žalost, uprljani loženjem vatre. Saljevi su visine oko 3 m, u stopi široki oko 7 m. Dno je od blokova, onečišćenih crnim pepelom i glinovitim pijeskom. Ova okruglasta dvorana, sa stropa djelomično prepriječena stijenom, pregrađena je vještačkim zidom sa ostavljenim vratnicama.

Strop desnog trakta dvorane obogaćen je prljavo hrdastosmedim stalaktitima, koji su, nažalost, nasilno slomljeni. Iznad je uočljiva subvertikalna pukotina ispunjena zasiganom drobinom i blokovima.

Druga, znatno prostranija dvorana ukrašena je atraktivnim saljevom sige koja je također zbog loženja vatre začađena. U dnu ove dvorane postoji evidentno vještački formiran kanal, prečnika 0.5 m, dubine 10–20 cm sa funkcijom dreniranja.

Iz glavne dvorane pećina se račva u dva odvojena kanala, od kojih je "lijevi" ukrašen sigastim nakupinama obogaćenim korozivnim bazenčićima dubine nekoliko cm. Bazenci su kaskadno formirani, jedni ispod drugih. Na žalost, ljepota kalcitnih korona oko bazenčića s vodom, zbog loženja vatre, djeluje "blatnjavo".

Duž dna lijevog kanala položeno je plitko korito povremenog potočića koji je najvjerojatnije uzrokom "razaranja" sigastih ploha o kojima je prethodno bilo riječi. Dno potočića ispunjeno je pijeskom, poluzaobljenim valuticama šljunka i fragemtnima isprane stijene. Inače, cijeli je kanal formiran u tankopločastim, plisiranim krečnjacima. Izuzev donjeg početnog dijela ovog kanala sa bazenčićima i prljavim koronama kalcita oko njih, "lijevom" pećinskom kraku nema drugih pećinskih ukrasa. Ovaj kanal, po svemu sudeći, ima vezu sa površinom (najvjerojatnije u zoni nekoliko domaćinstava na platou brežuljka iznad pećine), a što se zaključuje iz viđenih svježe "donešenih" grana i dijelova drveća, te prisustva pjene deterdženata i otpadaka raznog smeća.

U drugom, znatno strmijem kanalu iza glavne dvorane, dno je ispuženo urušenim blokovima obavijenih žutosmedom, dimom onečišćenom glinom. Duž kanala formiran je saljev sige, visine oko 2 m, širine u bazi oko 1.5 m. Zapadni bok kanala izgrađuju krečnjaci sa smeđim skramama i apofizama željeznog hidroksida, dok u suprotnom boku krečnjaci nemaju takve odlike.

Morfologija

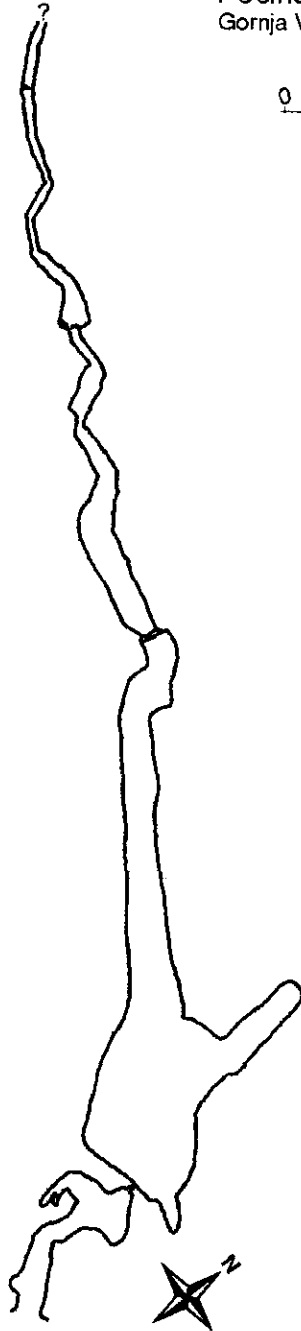
Po svom obliku pećina Hukavica je vrlo jednostavna i čini je jedan dugački pećinski kanal. Ukupno istražena dužina je 281 m. Prema morfologiji pećina se može podijeliti na četiri cjeline: Ulazni kanal, Velika dvorana, Veliki kanal i Niski kanal. (Nazivi ovih cjelina su formalni i služe samo za jednostavnije snalaženje u opisu.)

Ulazni kanal je prostire od ulaza u pećinu do prvog kamenog zida. Dužina mu je oko 33 metra. Širina kanala se kreće od 3,5 do 13 metara, a visina od 2 do 3 metra. Ulazni kanal gotovo cijelom dužinom ima oblik tunela, da bi se na kraju (između tačaka 3 i 4), proširio u malu dvoranu. Dno kanala pokriveno je kamenom drobinom i na manjem dijelu pećinskom ilovačom. Na ulazu pećine nalazi se kameni zid kao ostatak neke, vjerovatno, hidrotehničke građevine – pretpostavljamo mlina. Između tačaka 2 i 3, na dnu kanala, nailazi se cijelom širinom na složeno kamenje većih dimenzija, neka

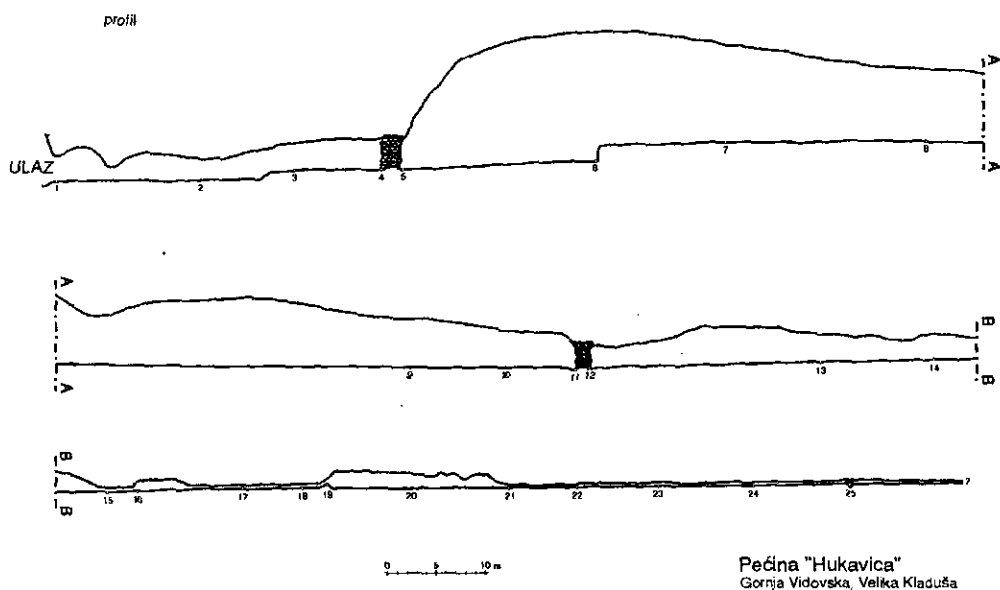
Položaj glavnog kanala

Pećina "Hukavica"
Gornja Vidovska, Velika Kladuša

0 20 m

ULAZ

vrsta praga, za sada nepoznate namjene. Na kraju kanala je masivni kameni zid debljine 1,8 m.

Od pećinskih ukrasa u ovom dijelu pećine treba izdvojiti saljev, manju grupu bigrenih kada i veliki saljev koji visi sa stropa.

Velika dvorana počinje odmah iza kamenog zida. Znatnih je dimenzija, širine oko 22 m, dužine 33,5 m i visine oko 12 m. Dvorana ima dva nivoa. Dno donjeg dijela je uglavnom prekriveno pećinskom ilovačom i sitnim šljunkom, a viši nivo je pokriven, u desnom dijelu kamenim blokovima i pećinskom ilovačom sa naslagama guana šišmiša, te bigrenim kadama prema Velikom kanalu.

Po dnu Velike dvorane uočava se korito manjeg potoka, u kojem ima vode poslije većih padavina. Tok ovog potoka u gornjem dijelu dvorane ne može se jasno izdvojiti zbog većeg broja bigrenih kada preko kojih se voda preliva.

Iz Velike dvorane vodi nekoliko manjih kanala. Po dimenzijama značajan je onaj u sjevernom dijelu dvorane, dužine oko 18 m, širine oko 5,5 m i visine oko 4 m, i dva kanala čiji se otvori nalaze na oko 7 m visine od dna pećine i koji su bogati stalagmitima, stalaktitima i saljevima.

Od pećinskih ukrasa značajnih za Veliku dvoranu treba posebno izdvojiti veliki saljev bogat kalcitnim kristalima i bigrenim kadama koji zauzima gotovo cijelu lijevu stranu iza ulaza u dvoranu. Ovaj saljev je po svojim dimenzijama i ljepoti najmarkantniji morfološki oblik i pećinski ukras u Hukavici i mogao bi biti zaštitni znak pećine. Veća skupina stalaktita i manjih saljeva nalazi se i na zidu dvorane iznad kamenog zida. Jedna interesantna grupa saljeva nalazi se i u samom središtu dvorane koja čini

Sl. 1. Veliki saljev u Velikoj dvorani

prag preko koga se preljeva voda povremenog potoka, a koje su opet uzrokovale njegov nastanak. Već su spomenute bigrene kade u sjeveroistočnom dijelu dvorane na prelazu prema Velikom kanalu.

Veliki kanal se nastavlja na veliku dvoranu u pravcu sjeveroistoka. Na početku kanal ima znatne dimenzije – širina 11 m, a visina 10 m, da bi se, prema kraju, postepeno smanjivao do dimenzija: širina oko 5 m i visina oko 4 m. Veliki kanal se završava kamenim zidom debljine 1,1 m koji ga po obodu u potpunosti zatvara. Na dnu zida ostavljen je kvadratni propust dimenzija 1 x 0,5 m. Ukupna dužina Velikog kanala je oko 80 m.

U ovom dijelu pećine nema nekih značajnijih ukrasa, tek nekoliko manjih skupina stalaktita formiranih duž pukotine na stropu.

Nastanak Velikog kanala je, kao uostalom i cijela pećina, predisponiran pukotinom pravca pružanja sjeveroistok-jugozapad. Profil kanala i karakteristični presjeci mogu se vidjeti na crtežima u prilogu. Dno kanala je prekriveno sitnim šljunkom i na pojedinim mjestima manjim bigrenim kadama. Čitavom dužinom po dnu se može pratiti korito malog potoka u šljunku. Poslije većih padavina u kanalu se formiraju manja jezera.

Niski kanal je ustvari prirodni produžetak Velikog kanala. Ovdje je izdvojen, s jedne strane, zato što je razdvojen kamenim zidom, a sa druge, zbog naglog smanjenja dimenzija. Naime, već nakon desetak metara visina kanala se smanjuje zbog čega je dalji prolazak moguć samo puzanjem. Na kraju istraženog dijela kanala visina je svega

Sl. 2. Početak Velikog kanala

oko 0,3 metra. Ukupna dužina istraženog dijela Niskog kanala je 135 metara. Osim jedne usamljene skupine malih pećinskih stupova i stalaktita nema nekih pećinskih ukrasa.

Temperaturni odnosi

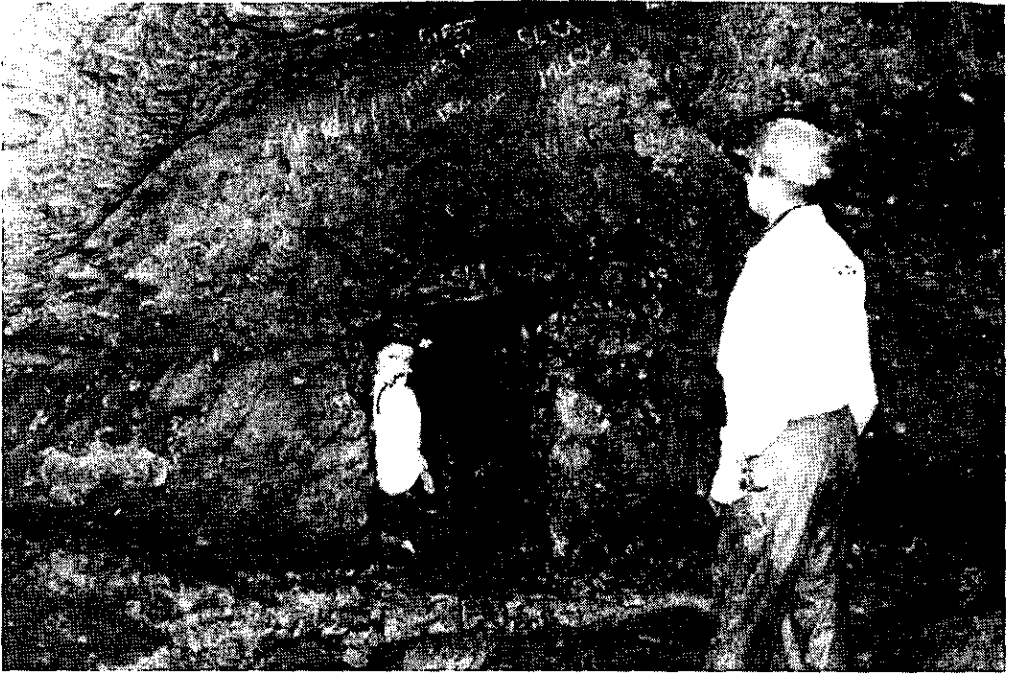
U toku istraživanja 14. 11. 2000. godine, izmjerena je temperatura u Velikoj dvorani i Velikom kanalu. Na oba mjesta temperatura je bila ista i iznosila je 11 °C. Osim na otvorima kamenih zidova u pećini se ne osjeća znatnije strujanje zraka.

Speleobiološki odnosi

Pećinu naseljava brojna kolonija šišmiša, među kojima su najbrojnije vrste Veliki potkoljenik (*Rhinopophus ferumequinum*), Mali potkoljenik (*Rhinopophus hipposideros*) i Patuljasti šišmiš (*Pipistrellus pipistrellus*). O brojnosti kolonije govore i debele naslage guana u Velikoj dvorani. Pored šišmiša zastupljeni su i pauci, leptiri i pećinski zrikavci.

Tragovi kultura čovjeka

U pećini nisu nađeni tragovi boravka čovjeka u ranijim epohama prethistorije (kameni artefakti, keramika i sl.) što je i za očekivati s obzirom da pećina ima funkciju povremenog vrela. Moguće je da su pećinu nastanjivali ljudi u kraćim intervalima za

Sl. 3. Druga kamena vrata na kraju Velikog kanala

(Fotografije: J. Mulaomerović)

vrijeme sušnog perioda, ali to je samo pretpostavka. Slično je i sa eventualnim paleontološkim nalazima.

Od tragova kulture čovjeka treba posebno izdvojiti kameni zid na ulazu i dva kamena pregradna zida.

Zid na ulazu, kako je već spomenuto, vjerovatno je ostatak neke hidrotehničke građevine. Ostaci maltera na stropu ulaza indiciraju mogućnost da je i cijeli ulaz bio zazidan ili zatvoren zidom neke građevine, vjerovatno mlina. Takvi objekti su poznati za povremenih ponora i vrela na našim hercegovačkim kraškim poljima.

Pregradni zidovi (sada na ulazu u veliku dvoranu i na kraju Velikog kanala) su prema našim saznanjima jedinstvena pojava u pećinama na širem prostoru Balkana.

Na prvom zidu nalazi se veći otvor kvadratnog oblika koji svojim dimenzijama omogućava nesmetan prolazak u Veliku dvoranu. Dimenzije otvora (gledano sa strane ulaza u pećinu) su: visina 1,6, a širina 0,64 m. Na pola debljine zida prolaz se, pravilno sa obe strane, proširuje na širinu 0,88 m. Na početku proširenja, sa strana u zidu, na polovici visine, nalaze se otvori kvadratnog oblika dimenzija 0,13 x 0,17 i dubine 0,13 i 0,50 m. Ulogova ovih proširenja je, pretpostavljamo, da budu oslonac za osigurače zatvarača (vrata) ovog otvora. Vrata su mogla biti uglavljena u prošireni dio, a njihova debljina je bila maksimalno 0,15 m.

Drugi zid, nešto tanji od prvoga, ima debljinu 1,1 metar. I na njemu je izgrađen otvor dimenzija 1 x 0,5 m na prednjoj strani odnosno 1 x 0,8 m na stražnjoj strani. I ovdje se širina otvora smanjuje na pola debljine zida. Pretpostavljamo da je i ovo suženje imalo ulogu za pridržava neku vrstu zatvarača (vrata).

Kvalitet izrade zidova, njihovo današnje stanje, oblik i dimezije otvora upućuju na moguću namjenu neke vrste zatvarača podzemnih vodenih akumulacija. Kao jedinstveni kulturni tragovi u pećinama u eventualnoj budućoj prezentaciji pećine na njih treba uputiti posebnu pažnju posjetilaca.

Upitna je namjena pregrada sa, u kamenom vodonepropusnom zidu, ostavljenim nišama za postavljanje poprečnih greda. Sa unutrašnje strane uočljiva su 2 vertikalna oslonca na koje je vjerovatno postavljena drvena ili neka druga prepreka – ustava. Ako je cijeli sistem imao namjenu iskorištenja voda za mlin, ostaje bez odgovora gdje je nestala potrebna voda, jer izuzev mjestimičnog prokapavanja slabijeg inteziteta, pećina nema aktivnu hidrološku funkciju, niti stalnog recentnog tečenja.

Mogućnosti korištenja pećine

Pećina Hukavica ima dobre preduslove za turističku prezentaciju i eksploataciju. Nekoliko najvažnijih navodi se samo u osnovnim crtama.

Položaj

Pećina ima veoma pogodan položaj s obzirom na to da se nalazi na "vratima" Bosne i na blizinu većih gradskih središta (Velika Kladuša, Cazin, Bihać) i zaleđa (Unsko-sanski kanton). Pristupne ceste i putevi postoje i potrebne su samo male popravke. Blizina sela Gornja i Donja Vidovska omogućava zapošljavanje lokalne radne snage (za izgradnju, kasnije vodiči, čuvari i sl.).

Morfologija

Veličina pećine (hodnika i sala), pećinski ukrasi, mogućnost jednostavnog provođenja staze, mogućnost izgradnje odgovarajućih svjetlosnih efekata u dijelovima bez pećinskog nakita, jesu sa tog aspekta sasvim dovoljni za eksploataciju. Uski kanal omogućava obilazak za manje grupe koje traže više nego turisti.

Kulturno-historijski značaj

Tragovi hidrotehničkih objekata mogu, uz odgovarajuću prezentaciju na ulazu (panoi, vitrine), veoma efektno dopuniti sadržaj ponude ovog objekta, pogotovo ako bi se napravila rekonstrukcija starog objekta koji bi mogao poslužiti i kao prihvatni punkt i prodavnica suvenira.

Okruženje

Pećina Hukavica ima, vrlo kompatibilno prirodno i kulturno-historijsko okruženje koje može upotpuniti turističku ponudu (termalna vrela, brojni srednjo-vjekovni gradovi).

Potrebna ulaganja

S obzirom na neposredno okruženje (izgrađene ceste i pristupni put, blizina električne energije za osvjetljenje, blizina radne snage u selu Gornja Vidovska) i morfologije pećine (nema velikih radova jer je pećina gotovo horizontalna) ulaganja bi bila manja nego li i kod jedne pećine uređene za posjet turista na prostorima bivše Jugoslavije.

Konkurencija

Na bosanskohercegovačkom tržištu, još uvijek nema speleoloških objekata u tržišnoj eksploataciji, odnosno nema objekata ove vrste za koje je urađjen marketing plan eksploatacije. Prema tome, u Bosni i Hercegovini ovaj objekat nema konkurenciju. U relativno bliskoj budućnosti, prema dostupnim informacijama, može se očekivati konkurencija nekih objekata sa područja Tuzlansko-podrinjskog kantona i Kantona Sarajevo.

Na tržištima susjednih zemalja postoji respektabilna konkurencija sa kraćom ili dužom tradicijom.

Prednosti:

- leaderska poziciju na bosanskohercegovačkom tržištu
- geoprometna pozicija
- atraktivnost lokacije
- specifičnosti objekta
- komplementarni sadržaji (stari gradovi, termalni izvori,...)
- novi sadržaj na bosanskohercegovačkom i međunarodnom turističkom tržištu
- cjenovna konkurentnost u odnosu na objekte u neposrednom okruženju

Slabosti:

- nedovoljno znanje o mogućnostima eksploatacije objekta u administraciji Općine, među poslovnim ljudima u Općini
- nedovoljno educirana radna snaga
- nedovoljno jasan pravni okvir za realizaciju projekta (koncesija, javno ovlaštenje, javno preduzeće, itd.)
- nedostatak informacija na strani tražnje, tržište nije upoznato sa objektom i njegovom atraktivnošću
- nedostatak informacija o potencijalnom tržištu
- nedostatak poslovne hrabrosti, vizije, ideje i cilja, odnosno projekta
- nedostatak inicijalnog kapitala

Prednosti konkurencije:

- postojanje tradicije
- educirana radna snaga
- siguran i uredjen poslovni ambijent
- postojanje navika/spoznaja o atraktivnosti objekta na turističkom tržištu
- postojanje imena i znaka

Slabosti konkurencije:

- zasićenost tržišta do sada poznatim sadržajima
- na strani potražnje potreba za novim atraktivnim destinacijama
- određeni problemi kod pojedinih objekata u eksploataciji na tržištu susjednih država (promjena pravca kretanja turista, problemi u eksploataciji objekta i komplementarnih sadržaja, itd.)
- cjenovna nekonkurentnost, više cijene u odnosu na analizirani objekat

Strategije ponude

U izboru strategije ponude potrebno je zavisno od tržišta i ciljne grupe kombinirati poznate strategije ponude (strategiju diferencirane ponude, strategija standardizirane ponude i strategija tržišnih niša).

Potencijalno tržište

Veličina potencijalnog tržišta i neki njegovi elementi mogu se prezentirati na sljedeći način:

Općina Velika Kladuša

Učenici – u osnovnim i srednjim školama općine Velika Kladuša u školskoj 1999/2000. upisano je 8.317 učenika i zaposleno je 349 nastavnika. (puni obuhvat)

Unsko-sanski kanton

Učenici – u osnovnim i srednjim školama Unsko-sanskog kantona upisano je u školskoj 1999/2000. godini 40.796 učenika i zaposleno 1.801 nastavnika. Tendencija rasta broja učenika. (40% obuhvat)

Turisti – Unsko-sanski kanton je posjetilo oko 22 hiljade turista, koji su ostvarili oko 35 hiljada noćenja i prihod od oko 2,3 miliona KM.⁶ Tendencija povećanja broja turista. (varijanta A 50% obuhvat, varijanta B puni obuhvat)

Federacija Bosna i Hercegovina

Učenici – u osnovnim i srednjim školama Federacije upisano je 353.921 učenika i zaposleno 18.055 nastavnika u školskoj 1999/2000. godini (varijanta A obuhvat oko 5%, varijanta B obuhvat oko 9%)

6 Prihod ostvaren na području Unsko-sanskog kantona od turizma je manji od prihoda koji bi bio ostvaren da se po turistu koje je posjetio ovaj kanton ostvarivao prosječan prihod na nivou Federacije. Ostvarivanje prosječnog prihoda po turistu na nivou Federacije dalo bi godišnji prihod od turizma Unsko-sanskom kantonu od preko 4 miliona KM.

Studenti i istraživači – na univerzitetima u Federaciji Bosni i Hercegovini upisano je oko 43 hiljade studenata školske 2000/2001. godine. (obuhvat oko 9%)

Turisti – na području Federacije u postratnom periodu broj turista ima tendenciju rasta. U posljednje tri godine broj turista se povećao sa 160.335 u 1997. na 199.301 u 1999. godini. Broj domaćih turista je rastao znatno brže od broja stranih turista (199/97=1,316 za domaće turiste, a 199/97=1,163 za strane turiste). Ukupno je na nivou Federacije ostvareno 38,2 miliona KM prihoda od turista. (varijanta A obuhvat oko 10%, varijanta B obuhvat oko 20%)

Bosna i Hercegovina

Učenici – u osnovnim i srednjim školama Bosne i Hercegovine upisano je oko 450 hiljada učenika.

Studenti i istraživači – Na univerzitetima u Bosni i Hercegovini upisano je preko pedeset hiljada studenata.

Turisti – Broj turista u Bosni i Hercegovini je 355.716, od toga 56% stranih i 44% domaćih turista.

Pakt Stabilnosti

Pakt Stabilnosti je tržište od preko 120 miliona stanovnika sa oko 5700 USD ukupnog domaćeg proizvoda po stanovniku prosječno godišnje. Posebna ciljna grupa ili tržišna niša mogu biti tržišta nekih zemalja članica Pakta. Sloveniji je interesantna zbog kupovne moći stanovništva (manje od 2 miliona stanovnika sa preko 10 hiljada USD GDP po stanovniku prosječno godišnje), relativno lake dostupnosti, interesa i tradicije. Tržište Hrvatske sa oko 4,7 miliona stanovnika koji raspolažu sa preko 5 hiljada USD ukupnog domaćeg proizvoda po stanovniku prosječno godišnje je posebno značajna ciljna grupa. Tržišta drugih zemalja iz regiona treba imati u vidu s određenim rezervama⁷ (politička i ekonomska situacija, kupovna moć). Aktivnosti bi trebalo usmjeriti prema učenicima, studentima, istraživačima, speleolozima, naučno-istraživačkim institucijama, itd. Diferencijacija po zemljama i ciljnim grupama. (0,001% obuhvat)

Evropska Unija

Evropske Unije je tržište od oko 370 miliona stanovnika sa oko 23 hiljade USD ukupnog domaćeg proizvoda po stanovniku godišnje. S obzirom na geoprometnu poziciju i već uspostavljanje veze posebno su interesantna tržišta nekih zemalja. Austrija je tržište od preko 8 miliona stanovnika, koji raspolažu sa preko 28 hiljada USD po stanovniku godišnje (tradicija, dostupnost, kupovna moć). Za ove aktivnosti veoma su zainteresirani i Nijemci (tradicija, interes, dostupnost, kupovna moć, itd.). To je potencijalno tržište od preko 82 miliona stanovnika, koji raspolažu sa oko 30 hiljada USD ukupnog domaćeg proizvoda prosječno godišnje. Ciljne grupe bi trebale biti: učenici, turisti, istraživači, speleolozi, naučno-istraživačke institucije, projekti, itd. (0,001% obuhvat)

Komunikacije sa potencijalnim tržištem

Komunikacija sa potencijalnim tržištem pretpostavlja:

7 Razlozi su: politička situacija, kupovna moć stanovništva, nedostatak tradicije.

- jačanje svijesti u samoj Općini (organi. administracija i firme u Općini, stanovništvo) – potrebno je graditi svijest o turizmu i ekonomskoj valorizaciji konkretnog objekta kao clasteru (grozdu) na koji se mogu povezivati ekonoomske aktivnosti na području Općine saobraćaj, ugostiteljstvo, hotelijerstvo, trgovina, izdavaštvo, itd.). Takodje je potrebno ovu aktivnost imati u vidu prilikom koncipiranja programa izgradnje i održavanja komunalne i urbane infrastrukture. Potrebno je razraditi posebne programe edukacije stanovništva.
- informisanje potencijalnih korisnika – potencijalne korisnike na adekvatan način informisati o speleološkom objektu, njegovoj vrijednosti i mogućnostima posjetekorištenja (učenici osnovnih i srednjih škola u samoj Općini, učenici osnovnih i srednjih škola u Unsko-sanskom kantonu, učenici osnovnih i srednjih škola u Federaciji Bosni i Hercegovini, turisti koji su boravili u Općini, Kantonu, Federaciji, turisti sa drugih tržišta)
- izazivanje zanimanja – animiranje potencijalnih korisnika
- priprema prezentacionog materijala (pisani, audio, video, foto materijal)
- snimanje radio i TV emisije, pripremu drugih pismanih materijala, snimanje video zapisa, CD-a, prezentaciju u školama i drugim mjestima gdje se nalaze potencijalni korisnici (aerodrom, autobuske i željezničke stanice, turističke agencije, itd.)
- organizaciju posjeta za medije i posebne grupe preko kojih bi se obezbijedio transfer informacije o objektu na određene grupe i/ili niše korisnika
- ocjenu vrijednosti u komparaciji sa drugim sličnim objektima – potrebno je u komparativnoj i kompetitivnoj analizi utvrditi poziciju konkretnog speleološkog objekta. U okviru rada na komparaciji može se raditi i na širenju informacije (spoznaji) o postojanju ovog objekta i eventualno na osvajanju određenih segmenata tržišta.
- testiranje reakcija korisnika – organiziranjem posjeta za određene grupe i analizom spontanijh posjeta
- usvajanje, odbacivanje ili korekcije nastupa na tržištu – na bazi analize i diskusije na terenu i u stručnim krugovima potrebno je donijeti odluku o prihvatanju, modifikaciji, odbacivanju preliminarnog načina ekonomske valorizacije objekta

Način upravljanja eksplotacijom objekta

Opcije za upravljanje eksploatacijom objekta su: davanje koncesije u skladu sa zakonom o koncesijama, davanje javnog ovlaštenja od strane Skupštine općine Velika Kladuša i formiranje javnog preduzeća.

Preliminarni proračun – benefit analiza

Pretpostavke:

Ciljna grupa: učenici osnovnih i srednjih škola, studenti, turisti

Cijene usluga: korigirane cijene takvih usluga u susjednim zemaljama, prilagodene kupovnoj moći konzumenata.

Objekat otvoren 365 dana godišnje.

Prosječni direktni indirektni prihodi po posjetiocu na objektu za varijantu A (pesimističku):

- učenici – direktni prihod po posjetiocu 2KM i indirektni prihod 3KM
- ostali – direktni prihod po posjetiocu 5KM i indirektni prihod 5KM
- posjetioci sa tržišta Pakta Stabilnosti i Evropske Unije – direktni prihodi po posjetiocu 5KM i indirektni 15KM

Radno vrijeme objekta osam sati dnevno.

Svaki sat prijem grupe od 25 gostiju.

Prosječni direktni i indirektni prihodi po posjetiocu na objektu za varijantu B (optimističku)

- učenici – direktni prihod po posjetiocu 2KM i indirektni prihod 3KM
- ostali – direktni prihod po posjetiocu 5KM i indirektni prihod 5KM
- tržište Pakta Stabilnosti direktni prihodi 10 KM i indirektni 40KM

Radno vrijeme objekta deset sati dnevno.

Svaki sat prijem grupe od 43 gosta.

Ograničenja su vezana za: informisanje, animaciju potencijalnih konzumenata, dugačku i komplikovanu procedura pribavljanja potrebnih saglasnosti i odobrenja za rad, ekološka senzitivnost projekata, nemogućnost kompenzacije šteta koje bi mogle nastati nedovoljno promišljenim odnosom prema ambijentu speleološkog objekta, itd.

Efekti na godišnjem nivou bi bili:

Varijanta A:

- Broj posjetilaca 75.300 posjetilaca.
- Prosječno dnevno oko 200 posjetilaca.
- Godišnji prihod od oko 510.000 KM.
- Broj (direktno na objektu) zaposlenih 5.
- Prosječna plata 1000 KM.

Varijanta B:

- Broj posjetilaca 157.300 posjetilaca.
- Prosječno dnevno oko 430 posjetilaca.
- Godišnji prihod oko 1,4 miliona KM.
- Broj (direktno na objektu) zaposlenih 14.
- Prosječna plata 1000 KM.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Preliminarne procjene eksploatacije speleološkog objekta Hukavica na području općine Velika Kladuša (Unsko-sanski kanton) u varijanti A (pesimistička) i varijanti B (optimistička) ukazuju na respektabilne direktne i indirektno efekte na strani prihoda,

zapošljavanja, odnosa uvoza-izvoza, podizanja nivoa razvijenosti, promocije kvaliteto drugaćijeg odnosa prema održivom razvoju, njegovu demistifikaciju, itd.

**PRELIMINARY ECONOMIC EVALUATION
OF THE HUKAVICA CAVE IN VELIKA KLADUŠA MUNICIPALITY,
UNA-SANA CANTON**

A development opportunity or an illusion

An analysis of the developmental level reached by Velika Kladuša municipality has topicalized the issue of its various areas of potential and their evaluation. Questions relating to the tourist potential of the Hukavica speleological structure can be addressed in this context. In brief, the question is whether it is a fallacy to believe that Hukavica cave has tourist potential or whether it represents a development opportunity for the municipality. Given the fact that despite numerous multi-disciplinary studies not a single speleological structure is being used for tourist purposes in Bosnia and Herzegovina, the response could be in the affirmative, for experience indicates that this natural resource is of no economic, developmental or tourist interest. The reasons for the preliminary assessments of the economic evaluation of speleological structures being seen as justifiable are to be found in current development problems, the experiences of other states, theory, and financial funds for the area in the implementation of the concept of sustainable regional development (ERDF, Cohesion Fund, Interreg, and so on).

The level of development of Velika Kladuša municipality, as measured by employment as a percentage of total population, reached 11.3% in 1999 and 12.6% in 2000. The employment level in Una-Sana canton was 11.1% in 2000. The unemployment level in Velika Kladuša, taking into consideration only those persons listed by the Employment Bureau, was 5%, and in Una-Sana canton, 9%. If the level of unemployment is calculated as the ratio of the total of unemployed persons and laid-off workers to the total population, the figure for Velika Kladuša is 10.3% and for Una-Sana canton 11.1%. The level of development of the Canton, calculated as gross domestic product per capita of the population, can be estimated at around US\$ 580.⁸ Since the average level of development of the Federation of Bosnia and Herzegovina is some US\$ 1,130 gross domestic product per capita, the Municipality and the Canton stand at only about 50% of the average for the Federation. Measured by pre-war criteria for determining under-developed and markedly under-developed areas, the Municipality is on the borderline between markedly under-developed and under-developed. If other parameters are included, such as parameters relating to the quality of life, the Municipality then falls within the category of markedly under-developed. By comparison with the Stability Pact or the European Union, the level reached is about 10% of the average

8 Estimate carried out on the basis of data from Una-Sana canton for 1999 and analysis of the ratio of the level of development of the Canton and municipality measured by the level of employment and unemployment of the total population of Una-Sana canton and the municipality of Velika Kladuša.

level of development as measured by gross domestic product per capita in relation to the Stability Pact and about 2.5% of the average for the European Union. Two indicators in particular, the shortfall of about five thousand jobs and the level of development, indicate the need to re-consider the strategy and development policy of the Municipality, and to re-examine the economic evaluation of its areas of potential.

It is in this context that the indicators of a possible concept for the economic evaluation of the Hukavica speleological structure are set out - as a potentially economically attractive subject, of course, and not as a solution to all the development problems of the municipality.

There are still no speleological structures in Bosnia that are the subject of market exploitation, or structures of this kind for which a marketing plan has been drawn up. This means that the Hukavica speleological structure has no competition in Bosnia and Herzegovina. Available information indicates that competition may be expected in the relatively near future from certain structures in the areas of the Tuzla- Podrinje and Sarajevo cantons. There is respectable competition with a shorter or longer tradition from the markets of neighbouring countries.

Strengths: a leadership position in the Bosnian market, favourable geographical and communications (traffic) location, attractive location, the specific nature of the subject, complementary attractions (old towns, thermal springs etc.), novelty for the Bosnian and international tourist market, and competitive prices in relation to other subjects in the immediate neighbourhood.

Weaknesses: inadequate knowledge of the potential for exploitation of the subject in the Municipality administration and among business people in the Municipality, insufficiently trained work-force, insufficiently clear legal framework for the implementation of the project (concessions, public authorization, public enterprises, etc.), lack of information on demand, market unfamiliar with the subject and its attraction, lack of information on the potential market, lack of entrepreneurial courage, vision, ideas and aims, i.e. of a plan or project, and lack of initial capital.

Strengths of the competition: existing tradition, trained work-force, secure and orderly business environment, existence of habits and knowledge of the attraction of the subject on the tourist market, and existing names and signposting.

Weaknesses of the competition: saturated market of known content, on the demand side a need for new attractive destinations, certain problems in the case of individual subjects being exploited in neighbouring markets (changes to tourist movement patterns, problems of exploitation of subjects and complementary elements, etc.), and non-competitive pricing, with prices higher than those of the subject analysed.

A preliminary cost-benefit analysis indicates the following (all figures per annum unless otherwise noted):

Version A. Number of visitors 75,300 (average c. 200 daily). Annual revenue approx. 510,000 KM. Number of employees directly employed 5, with an average salary of 1,000 KM.

Version B. Number of visitors 156,300 (average c. 430 daily). Annual revenue approx. 1.4 million KM. Number of employees directly employed 14, with an average salary of 1,000 KM.

Preliminary estimates of the exploitation of the Hukavica speleological structure in the municipality of Velika Kladuša (Una-Sana canton) according to both Version A (pessimistic) and Version B (optimistic) indicate a respectable direct and indirect impact as regards revenue, employment, import-export ratios, enhancement of development levels, promotion of a qualitatively different attitude to and demystification of sustainable development, etc.